

הסוגיא הארבעים וארבע – 'בורא נפשות' (מד ע"ב)

1. אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא בתחלה מברך שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וכו'. אבל ירקא – לא.
2. ורבי יצחק אמר: אפילו ירקא, אבל מיא – לא.
3. ורב פפא אמר: אפילו מיא.
4. מר זוטרא עביד כרב יצחק בר אבדימי, ורב שימי בר אשי עביד כרבי יצחק, וסימנך: חד כתרי ותרי כחד.
5. אמר רב אשי: אנא זמנא דכי מדכרנא עבידנא ככולהו.
6. תנן: כל שטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו, ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו.
7. בשלמא לרב יצחק בר אבדימי – לאפוקי ירקא, לרבי יצחק – לאפוקי מיא, אלא לרב פפא לאפוקי מאי?
8. לאפוקי מצות.
9. ולבני מערבא דבתר דמסלקי תפיליהו מברכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חקיו – לאפוקי מאי?
10. לאפוקי ריחני.
11. אמר רבי ינאי אמר רבי: כל שהוא כביצה – ביצה טובה ממנו.
12. כי אתא רבין אמר: טבא ביעתא מגולגלתא משיתא קייסי סולתא.
13. כי אתא רב דימי אמר: טבא ביעתא מגולגלתא משיתא, מטויתא מארבע, מבושלתא – כל שהוא כביצה ביצה טובה דימנו, לבר מבשרא.
- א. מחלוקת רב, רבי יצחק ורב פפא בעניין ברכת "בורא נפשות" ומנהגים של אמוראים אחרים בגדון
- ב. קשיא על רב פפא ממשנה נדה ו' ו' ושני תירוצים
- ג. מימרות בעניין סגולות הביצה שהזכרה בתחילת הסוגיא

מסורת התלמוד

[1] אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא... בורא נפשות רבות וכו'. ירושלמי ברכות ו א, י ע"ב ("רבי אבא בר יעקב בשם רבי יצחק רובה ר' כשהיה אוכל בשר או ביצה..."). [6] תנן... לאחריו. משנה נדה ו י. [7-9] בבלי נדה נא ע"ב. [9] ולבני מערבא... לשמור חקיו. ירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג; השוו בבלי מנחות לו ע"א-ע"ב.

רש"י

קופרא כל מיני בשר. אבל ירקא לא צריך לברוכי אחריה. חד כתרי מר זוטרא שהזכר כאן יחיד, בלא שם אביו עביד כרב יצחק בר אבדימי, שהזכר בשמו ובשם אביו. ותרי כחד מר בר רב אשי שהזכר בשמו ובשם אביו, עביד כרבי יצחק שהזכר יחיד. ככולהו אף כרב פפא. כל שטעון ברכה משנה היא במסכת נדה. למעוטי ירקא וכל שכן מיא. למעוטי מצות אין מברכין כשמסלקין תפילין וציצית ואחר תקיעת שופר ולולב. כל שהוא כביצה אין לך מין מאכל שיעור כביצה שלא תהא ביצה טובה לגוף ממנו. מגולגלתא צלוייה לחה ורכה, ששורפין אותה. קייסי מדות מחזיקות לוג. מגולגלתא משיתא טובה משיתא קייסי. מטויתא צלוייה קשה, טובה מארבע קייסי. מבושלתא במים, עלה אמר רבי ינאי: כל שהוא כביצה ביצה טובה ממנו.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ו ח, כשם שמברכים לאחר אכילת פת כך מברכים לאחר אכילת פרות משבעת המינים – לרבן גמליאל ברכת המזון השלמה ולפי החכמים ברכה אחת. ברייתא המובאת בתוספתא ברכות ד טו מחייבת ברכה אחרונה לאחר מאכלים נוספים – רבן גמליאל לשיטתו והחכמים לשיטתם:

זה הכלל: כל שהוא ממין שבעה וממין דגן רבן גמליאל או' מברך אחריו שלש ברכות וחכמים או' ברכה אחת... ר' יהודה או' משמו: כל שהוא ממין שבעה ולא ממין דגן או דגן ולא עשאו פת, רבן גמליאל או' מברך אחריו שלש ברכות, וחכמים או' ברכה אחת. וכל שאינו לא ממין שבעה ולא ממין דגן, רבן גמליאל או' מברך אחריו ברכה אחת, וחכמים או' ולא כלום.

טיב הברכה האחת – שאותה מברכים לפי המשנה לאחר שבעת המינים לפי החכמים במשנה, ולפי הברייתא לאחר שבעת המינים ודגנים נוספים לפי החכמים, ולאחר כל מאכל שאינו משבעת המינים ואינו מין דגן לרבן גמליאל – אינו מפורש במקורות התנאיים. בדיון בסוגיא הקודמת אימצנו את עמדתו של אברהם וייס שברכה זו בימי התנאים ותחילת ימי האמוראים לא הייתה הברכה "אחת מעין שלוש" המוכרת לנו מן הסוגיא הקודמת ומיוחסת שם לאמוראים, אלא ברכה דמוית ברכת "בורא נפשות"¹. וייס שיער זאת בין היתר על סמך הנאמר בירושלמי ברכות ו א, י ע"ב:

הכוס את האורז אומו' עליו בורא מיני זרעונים. אפיו ובישלו, אף על פי שהפרוסו' קיימות או' עליו בורא מיני מזונות, ואינו צריך אחריו לברך.

רבי ירמיה אמר: בורא פרי האדמה. בר מרינה בריך קומי רבי זעירא וקומי רבי חייא בר ווא שהכל נהיה בדברו. רבי שמעון חסידא אומר: בורא מיני מעדנים. אמר רבי יוסי בי ר' אבון: ולא פליגין. מאן דמר בורא מיני מזונות בההיא דעביד בול; מאן דמר בורא פרי האדמה בההוא דבריר; מאן דמר שהכל נהיה בדברו בההוא דשליק; ומאן דמר בורא מיני מעדנים בההוא דטריף.

עד כדון בתחילה, בסוף – רבי יונה בשם רבי שמעון חסידא: אשר ברא מיני מעדנים לעדן בהן נפש כל חי בא"י על הארץ ועל מעדניה.

רבי אבא בר יעקב בשם רבי יצחק רובה: ר' כשהיה אוכל בשר או ביצה היה או' אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים. עד כדון בסוף, בתחילה – אמר רבי חגי: בורא מיני נפשות. התיב רבי יוסי: והא מתניתא פליגא! על החומץ ועל הגוביי ועל הנבלות הוא או' שהכל נהיה בדברו. והדין גוביי לא מין נפש הוא?

אתיא דרבי שמעון חסידא כרבי, ודברי שניהן כרבן גמליאל, דתני: זה הכלל שהיה רבי יהודה אומר משו' רבן גמליאל – כל שהוא ממין שבע' ואינו ממין דגן מין דגן ולא אפאו פת, רבן גמליאל אומר: מברך לאחריו שלש ברכות, וחכמים אומרים: ברכה אחת. וכל שאינו ממין שבעה ולא ממין דגן, ר"ג אומ': מברך לפניו ולאחריו, וחכמים אומרים: לפניו ולא לאחריה.

לפי הירושלמי, הברכה של רבי יהודה הנשיא לאחר אכילת בשר וביצה, שהיא ברכת "בורא נפשות" המוכרת לנו, והברכה הדומה "אשר ברא מיני מעדנים" שבירך רבי שמעון חסידא לאחר אכילת אורז או תבשיל אורז "דטריף", שתיהן בשיטת רבן גמליאל, שקבע לברך ברכה אחת לאחר מאכלים שאינם ממין שבעה ולא ממין דגן, ומן הסתם הברכה האחת של החכמים לאחר מאכלים שהם ממין שבעה וממין דגן הייתה דומה, אלא שברבות הימים היא הורחבה לכדי "ברכה אחת מעין שלוש" המוכרת לנו ושנוסחה מובא בסוגיא הקודמת על ידי אמוראי ארץ ישראל.

1 א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 119-128; לעיל, הדין בסוגיא מג, "ברכה אחת מעין שלש", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

לפי התוספתא והירושלמי, לשיטת החכמים אין מברכים ולא כלום לאחר אכילת בשר, ביצה ואורז – הנסיבות שבהן בירך רבי "בורא נפשות" ורבי שמעון חסידא "אשר ברא מיני מעדנים" – וכל שכן שאין מברכים ולא כלום לאחר אכילת ירקות ושתיית מים. ברם הבבלי, שקבע מפורשות שלאחר שבעת המינים ומיני דגן מברכים "ברכה אחת מעין שלוש", והוא הדין לשאר המאכלים לרבן גמליאל, הברכות של רבי ורבי שמעון חסידא אינן עומדות בקריטריונים של ברכה אחרונה תקנית, ולכן אינן מספקות לשיטת רבן גמליאל. אמוראי בבל העמידו, אפוא, את ברכת רבי לאחר בשר וביצה, שאותה נהגו לברך כלשונו בבבל גם לאחר אכילת אורז ומוצרו לפי מסקנת סוגיא יב לעיל, כשיטת החכמים.² הוזה אומר: כשהחכמים אומרים שלאחר "כל שאינו ממין שבעה ולא מין דגן מברכים ולא כלום", הכוונה היא שאין מברכים "שלוש ברכות" או "ברכה אחת מעין שלוש". אך רבי הקפיד לברך לאחר בשר וביצה "בורא נפשות", ורבי שמעון חסידא בירך ברכה דומה לאחר אכילת אורז, ולשיטת הבבלי אף לאחר אורז מברכים "בורא נפשות". הוזה אומר: בכל מקום שאין מברכים לאחריו ולא כלום לפי התוספתא והירושלמי, ניתן לברך לפי הבבלי "בורא נפשות".

אך נחלקו אמוראי בבל באילו נסיבות מברכים "בורא נפשות". המסורת שהגיעה לידיהם קבעה שרבי בירך ברכה זו על בשר וביצה בלבד, אך כאמור, אף על האורז נהגו לברך ברכה זו בבבל לפי סוגיא יב לעיל, כנראה משום שראו בברכת רבי שמעון חסידא "אשר ברא מיני מעדנים" גירסא אחרת של ברכת "בורא נפשות", ולא הבחינו בין הנוסח של שתי הברכות.³ הסוגיא שלנו פותחת במימרא של רב יצחק בר אבדימי בשם רבי שיש לברך "בורא נפשות" לאחר בשר וביצה [1]. כך נהג גם מר זוטרא [4]. רבי יצחק קבע שיש לברך ברכה זו אף לאחר אכילת ירקות [2], אולי על סמך ברכת רבי שמעון חסידא לאחר אכילת אורז, שאם אינו מין דגן הרי הוא בגדר ירק, וכך נהג רב שימי בר אשי [4]. רב פפא סגר את הפרצה האחרונה וקבע שיש לברך ברכה זו – שלפי משנה ט בפירקין היא גם ברכת רבי טרפון לפני שתיית מים – לאחר שתיית מים [3]. הוזה אומר: לרב פפא מברכים "בורא נפשות" לאחר כל מאכל ומשקה שאין מברכים לאחריו "שלוש ברכות" או "ברכה אחת מעין שלוש", ואף רב אשי השתדל להקפיד על כך [5]. כנגד עמדה זו מובאת משנה מפורשת, נדה ו י, שלפיה יש דברים שמברכים לפנייהם ולא לאחריהם! הגמרא מתרצת שאין מדובר בברכות הנהנין על אכילה ושתייה אלא בברכות המצווה או ברכות הריח [10-6]. אגב שיטת רבי, המגבילה את ברכת "בורא נפשות" לבשר וביצה, מובאות כמה מימרות בעניין הסגולות המיוחדות של אכילת בשר וביצה [11-13].

נמצא שישנם שני הבדלים בין ההלכה הארץ-ישראלית וההלכה הבבליית בכל הקשור לברכת "בורא נפשות":

1. לפי ההלכה הארץ-ישראלית ברכה אחרונה זו היא לשיטת רבן גמליאל המחייב "ברכה אחת" לאחר מאכלים שאינם ממין שבעה ולא ממין דגן, ואולם לשיטת החכמים אין מברכים בנסיבות אלו ולא כלום. לפי ההלכה הבבליית, רבן גמליאל מחייב ברכה אחת מעין שלוש בנסיבות אלו. ברכת "בורא נפשות" היא ברכת ה"לא כלום", מפני שאינה מעין שלוש, ומי שבירך אותה דגל בשיטת החכמים דווקא שאין צורך בברכה של ממש בנסיבות אלו.⁴
2. אף לשיטת רבן גמליאל, ההלכה הארץ-ישראלית מזכירה מפורשות ברכה זו רק לאחר אכילת בשר וביצה, וברכה דומה לאחר אכילת אורז. אין זה אומר שלא היו ברכות מקבילות לאחר אכילת שאר ירקות ומים, אך אלו אינן מזכורות במקורות ארץ-ישראליים. בבבל, לעומת זאת, לא זו בלבד שהעמידו את הברכות הארץ-ישראליות לשיטת החכמים דווקא,

2 לעיל, לו ע"א-ע"ב. ראו לעיל, הדין בסוגיא יב, "אורז", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: נוסח הברייתא שבפיסקא [1]: שיבוש או מסורת אותנטית?", ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: אפשרות נוספת על פי המקבילה בירושלמי".

3 יש הקושרים בין המילה "נפשות" בברכת "בורא נפשות" לבין הבשר והביצה, שהם מוצרים מן החי, וכפי שעולה מן הברכה הראשונה "בורא מיני נפשות" שהציע רבי חגי אליבא דרבי לבשר וביצה בירושלמי שהבאנו לעיל, אך אין הדברים נראים לאור המשך הנוסח המצביע בבירור על כך שהנפשות הפועלות הללו הן בני האדם האוכלים ולא הבשר והביצה הנאכלים; ראו מ' בנביץ, תלמוד האיגוד: מאימתי קורין את שמע (לעיל, סוגיא א הערה 5), עמ' 377 הערה 21.

4 ראו לעיל, הדין בסוגיא יב, "אורז", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: אפשרות נוספת על פי המקבילה בירושלמי".

אלא אמוראים אף הוסיפו שיש לברך ברכות לאחר אכילת ירקות ומים, והשלימו את מערך הברכות כך שלכל אכילה ושתייה יש ברכה לפניה וברכה לאחריה, בניגוד לפשוטה של משנה נדה ו י.

מה ראו חכמי בבל לאמץ את ברכת "בורא נפשות" שהגה רבי יהודה הנשיא – שפסק כרבן גמליאל לפי הירושלמי – אף על פי שהם פסקו עקרונית כחכמים שאין מברכים אחר בשר וביצה "ולא כלום"? ומה ראו להרחיב את השימוש בברכה זו ולהחילה גם על ירקות ומים?

דומה שההקפדה על סגירת הפרצות במערכת הברכות, והוספת ברכה אחרונה בכל מקרה שבה הייתה ברכה ראשונה, מצביעה על תפיסה חדשה כלפי תפקוד הברכה. בהלכה התנאית ברכות הנהנין שלפני האכילה וברכת המזון שלאחר האכילה משמשות בתפקידים שונים: הברכה שלפני האכילה באה להתיר את האכילה, אחרת האוכל מועל ברכושו של הקב"ה, ואילו הברכה שלאחר האכילה באה להכיר טובה. קריאה פשוטה זו של המצווה לברך על המזון לפני האכילה ולאחריה אינה מכתובה בהכרח הקבלה בין ברכה ראשונה לאחרונה. אדרבה: לפי התפיסה הרווחת אצל חז"ל, רק ברכת המזון לאחר הסעודה היא דאורייתא, ורק כשאוכלים פת, שנאמר "ואכלת ושבעת וברכת את ה' א' על הארץ הטובה אשר נתן לך". לעומת זאת, מדרבנן תיקנו מכוח הסברא ש"אסור ליהנות מן העולם הזה" הנאה כל שהיא "ללא ברכה", ו"כל הנהנה מן העולם הזה ללא ברכה מעל", ולכן תיקנו ברכות ראשונות על כל אכילה, שתייה והרחחה של בשמים.⁵ גם הנוסח של הברכות משקף את תפקידן השונה: ברכת שבח קצרה לפני האכילה, המציינת את הבורא כבעלים האמתיים של האוכל, לעומת ברכת שבח ארוכה לאחר האכילה, המכירה לו טובה על הארץ ועל המזון, אבל רק לאחר אכילת פת לחכמים, או מוצרי דגן ושבעת המינים לרבן גמליאל.

התפיסה שלפיה כל שמברכים לפניו מברכים לאחריו, וכל שמברכים לאחריו מברכים גם לפניו, שהיא התפיסה הבאה לידי ביטוי בסוגיא שלנו, והנתפסת בה, במודעות עצמית יוצאת דופן, כהרחבה הדרגתית של ההלכה התנאית על ידי אמוראים, מתייחסת לברכות כנוסחאות, כשעצם האמירה חשובה מן התוכן. דומה שהקביעה שאכילה או שתייה של כל דבר מחייבת ברכה לפנייה ולאחריה מצביעה על תפקיד אחר של הברכה – ברכה ראשונה מסמנת את תחילתה של פעולת האכילה וברכה אחרונה מציינת את סיומה. מערך הברכות תוחם את מעשה האכילה ומסמן אותו.

והנה מצאנו שהמאפיין הריטואלי המוכר ביותר של הדת הזורואסטריית, דת הפרסים שרווחה בבבל בימי האמוראים, היה הבאג' או הוואז, נוסח תפילה הנאמר לפני אכילה, שתייה, מעשים פולחניים ומעשים של כל יום, ולאחריהם.⁶ על אף ההבדלים ביניהם, ישנה הקבלה בין הבאג' לבין רבות מן הברכות בספרות חז"ל: ברכות הנהנין, ברכות המצווה – במיוחד מצוות שמברכים לפנייה ולאחריהן לפי ההלכה הבבלית, כגון קריאת המגילה (ראו בבלי מגילה כא ע"ב) ואמירת ההלל (בבלי פסחים ק"ח ע"א) – וכן הברכות המובאות בבבלי ברכות ס ע"א-ע"ב לפני הכניסה לבית הכיסא ועם היציאה ממנו, לפני הכניסה להקיז דם ולאחר הקזת הדם, וברכות המפיל והמעביר שינה לפני השינה ולאחריה. הבאג' הזורואסטרי תוחם את זמן הפולחן או מעשה החולין כזמן קדוש: אמירת השבח שלפני המעשה מכונה "לקיחת הבאג'", אמירת השבח שלאחר המעשה נקרא "מסירת/עזיבת הבאג'".⁷ אסור לדבר ישירות דרך הפה בין "לקיחת

5 ראו לעיל, הדיון בסוגיא א, "הילולים", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: ברכות הנהנין: דאורייתא או דרבנן?" ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: מסקנת הסוגיא"; הדיון בסוגיא ב, "העולם הזה", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

6 ראו J.J. Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, Bombay 1922, pp. 371-376; M. Boyce and F.M. Kotwal, "Zoroastrian baj and dron", *Bulletin of the Society for Oriental and Asian Studies* 34 (1971), pp. 56-73, 299-313.

7 הבאג' התוחם את הזמן כזמן קדוש מעוגן בתפיסת הטומאה והטהרה הפרסית. שעת האכילה היא שעת סכנה – סכנת חנק, קלקול קיבה, הרעלה וכיוצא באלה – והאל הרע מקטרג בה. כדי לגייס את הגנת האל הטוב מפני טומאה מסוכנת יש צורך בהצהרת אמונים לאל הטוב בטרם יטמא את פיו באוכל, עם פתיחת הסעודה, ולאחר ניקוי הפה מן האוכל בתום הסעודה. בתור הגנה, יש חשיבות רבה לתיחום המעשה על ידי פתיחתו וסיומו בבאג'. ראו בויס וקוטוול, שם, עמ' 298. אך ראו מודי, שם, עמ' 375-376, המציע פירוש רציונלי יותר לבאג'.

הבאג' "ל"מסירתו", ולכן התקשורת בין המסובין לאכול מתרחשת ב"מחוג", מלמול או זמזום דרך האף, וזאת כדי שלא לטמא את הדיבור באכילה.⁸ כפי שמראה ג'פרי הרמן במאמר שטרם ראה אור, מבבלי ברכות מו ע"ב עולה שאמוראי בבל הכירו היטב את איסור הדיבור הזה.⁹ אף הבאג' התוחם את הסעודה היה מוכר היטב ליהודים, כפי שמוכח מכתב יד בפרסית-יהודית מן המאה האחת עשרה לספירה, ובו כתב הגנה קדום יותר על נבואת משה ותורתו.¹⁰ חיבור זה מזכיר בין היתר מצוות המשותפות ליהדות ולזורואסטריות, ליהדות ולנצרות וליהדות ולאסלאם כהוכחה לאותנטיות של מצוות אלו. בחלק זה של החיבור מכונים החברי הזורואסטרים "חברי לוקחי הבאג'",¹¹ מתוך הכרה במוצא המשותף של הבאג' והברכות.

רוב התיאורים של לקיחת הבאג' לפני אכילה ומסירתו לאחר האכילה מוזכרים במסגרת סעודה, כפי שרוב המעשים שבהם מוזכרות ברכות הנהנין נאמרו בקשר לסעודה. באג' המזון אף מכונה בכמה מקומות באג'-אי-נאן, הבאג' של הלחם. ברם האפוס הפרסי שאה-נאמה, ספר המלכים, משיח לפי תומו בכמה מקומות שבתקופה הססאנית, המקבילה לתקופת האמוראים בבבל, נהגו בבאג' לפני כל אכילה ולאחריה. במקום אחד בספר זה מצוטט פרסי מתקופה זו המסביר למלך הביזנטי הנוצרי: "אסור לטעום טיפת מים ללא לקיחת הבאג', גם אם הצמא מכתוב לו חלומות על מים";¹² במקום אחר נאמר שלקחו את הבאג' לפני אכילת בשר שור.¹³ אגדה זורואסטריית המתארת מסע במדור הנשמות לאחר המוות מספרת על אחד הנענשים בלשון זה:

ראיתי נשמתו של איש צועקת "אני הולך למות" ללא הפסקה, מתוך רעב וצמא. הוא תלש את שערות ראשו וזקנו ואכל את הדם הנוטף מהן, ופיו נתמלא קצף. שאלתי: "במה חטא הגוף שנשמתו נענשת כך?", וסורש החסיד ואתרו המלאך ענו: זאת נשמתו של רשע שבהיותו בעולם דיבר בשעת האכילה ואכל באיסור את המים והירקות של הורודאד ואמרודאד, בלי אמירת הבאג', ומתוך חטא, לא קיים את היאשט – כך ביזה את המים של הורודאד והירק של אמרודאד. עכשיו נושאת נשמתו בעונש כבד.¹⁴

נראה שהחוטא הקפיד על הבאג' לפני סעודה של ממש ולאחריה, אך זלזל בו בכל הקשור לשתיית מים ואכילת ירקות, ובכך ביזה את האלים הורודאד ואמרודאד, הממונים על המים והירק בהתאמה. מים וירק הם שני המאכלים שבהם חידשו האמוראים בתלמוד הבבלי את ברכת "בורא נפשות" לאחר שנקבעה במקור על ידי רבי יהודה הנשיא לבשר וביצה בלבד. זאת ועוד: אף על פי שרבי יהודה הנשיא קבע את הברכה משום שפסק כרבן גמליאל, אמוראי בבלי¹⁵ והבבלי פסקו שיש לברך ברכה זו הלכה למעשה על בשר וביצה, ירקות ואף מים – גם לשיטת החכמים, וזאת משום שפסקו כחכמים הלכה למעשה, ולא היו מוכנים לוותר על ברכה אחרונה על מאכלים שאינם ממין שבעה ולא ממין דגן – ואפילו לא על ירקות ומים. נראה שיש לקשור את התופעה הזאת עם החומרה שראו הזורואסטרים בטעימה כל שהיא – של מים וירקות בפרט – ללא באג' לפני האכילה ולאחריה.¹⁶

8 ראו בהערה הקודמת. דיני הדיבור בשעת הסעודה וההיגיון העומד מאחוריהם נידונים בפרוטרוט בחיבור ההלכתי הזורואסטרי דאדסטאן-אי-דניג, לט ה-יז. ראו M. Jaafari-Dehaghi, *Dadestan I Denig*: part I, Paris 1988, pp. 166-169.

9 ג'פרי הרמן, "פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו": נימוסי שולחן ותרבות פרס בתלמוד הבבלי". אני מודה לד"ר הרמן על שהרשה לי לעיין במאמרו טרם פרסומו.

10 ראו D.N. MacKenzie, "An Early Jewish-Persian Argument", *Bulletin of the Society for Oriental and Asian Studies* 31 (1968), pp. 249-269.

11 שם, עמ' 260, שורה k6 (תרגום לאנגלית בעמ' 261 שם).

12 שאה-נאמה (מהד' מוסקוזה) ט, עמ' 2762, שורה 1513; ראו בויס וקוטול (לעיל, הערה 6), עמ' 299-300.

13 שם ט, עמ' 2734, נוסח מהדורת פריז המובא בהערה; בויס וקוטול, שם, עמ' 301.

14 ארדא ויראו נמג, פרק כג; ראו M. Haug, ed., *The Book of Arda Viraf*, Bombay and London 1872, p. 55, ותרגום לאנגלית בעמ' 171 שם.

15 אמנם רבי יצחק, שבירך לאחר אכילת ירק, הוא אמורא ממוצא ארץ-ישראלי, אך הוא בילה שנים רבות בבבל, ואף הושפע מתורת המזיקין הבבליים; ראו בנוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 178-179, 225.

16 על השפעת הזורואסטריות על הנצרות בכל הקשור לבאג' ניתן ללמוד ממעשי הקדושים הפרסים, חיבור נוצרי בסורית, המתאר כיצד היה אציל פרסי שהמיר את דתו לנצרות מחליף את הבאג' שלפני שתיית שכר בתפילה נוצרית; ראו G. Hoffman, *Auszüge aus syrischen Akten persischen Märtyrer*, Leipzig 1880, p. 96, בויס וקוטול, שם, עמ' 300.

סדרת המימרות שבתחילת הסוגיא שלנו [1-5] מעוגנת, אפוא, בתפיסת הברכות כמסגרת התוחמת את האכילה, תפיסה הבאה לידי ביטוי גם בדת הזורואסטריה שהייתה שלטת בבבל האמוראית. ניכר שמימרות אלו לא הגיעו לידינו כפי שיצאו מפי האמוראים האחראים להם, שכן הן מסודרות כסדרה, בסגנון "לא זו אף זו". בעל הגמרא אחראי להוספת המילים "אבל ירקא לא" בסוף מימרת רב יצחק בר אבדימי בשם רבי [1], והוא זה שניסח את דברי רבי יצחק ורב פפא בלשון "אפילו ירקא, אבל מיא לא" [2] ו"אפילו מיא" [3], בהתאמה, ניסוחים המניחים שהדברים נאמרים בזה אחר זה. רבי יצחק ורב פפא עצמם ודאי ניסחו את הדרישה לברך "בורא נפשות" לאחר ירק ולאחר מים, בהתאמה, במילים אחרות. אך אף על פי שהמימרות עברו ניסוח מחדש על ידי עורך הסוגיא, והיה מקום לצפות שהעורך המנסח יוציא מתחת ידו רצף חלק של מימרות המשולבות היטב זו בזו, סדרת המימרות אינה נטולת קשיים. ואלו הם:

1. רב יצחק בר אבדימי, אמורא בבלי בן דורו של רב חסדא, מוסר הלכה מפי "רבינו". "רבינו" יכול לפעמים לציין את האמורא רב, אך לאור המקבילה למסורת זו בירושלמי ברכות ו א, י ע"ב, "רבי אבא בר יעקב בשם רבי יצחק רובה: ר' כשהיה אוכל בשר או ביצה היה או' אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים", ברור שמדובר ברבי יהודה הנשיא. כיצד השיג אמורא בבלי בן דורו של רב חסדא ידע אישי בעניין הלכה של רבי יהודה הנשיא?
2. כפי שהעיר מיכאל סוקולוף,¹⁷ המימרא של רב יצחק בר אבדימי משום רבנו [1] היא על טהרת העברית, ואף על פי כן יש בה שתי מילים ארמיות, "ביעא" ו"קופדא", מילה ששובשה בדפוס ועדים אחרים ל"קופרא". המילה "קופדא" מופיעה לרוב בארמית ארץ-ישראלית ובסורית, והיא מושאלת מן היוונית kopadion, "חתיכת בשר".¹⁸ אך היא מופיעה רק כאן בבבלי, מה שהביא את סוקולוף לכנות את הנוסח "חשוד".¹⁹ ברם לא ירדתי לסוף דעתו של סוקולוף בחשד זה: בדרך כלל טקסט חשוד כתוספת מאוחרת שלא הייתה חלק מן הנוסח המקורי של הסוגיא. ברם קשה לחשוד בגלוסטור מאוחר של התלמוד הבבלי שישתמש במילים ארץ-ישראליות אותנטיות שאינן מוכרות משום מקום אחר בבבלי. החשד הזה תמוה כפליים לאור המקבילה למסורת זו המופיעה בירושלמי ברכות ו א, י ע"ב, בלשון "רבי אבא בר יעקב בשם רבי יצחק רובה: ר' כשהיה אוכל בשר או ביצה היה או' אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים". רבי יצחק רובה היינו רבי יצחק בר אבדימי, וכאן כשם הוא מוסר את ההלכה של רבי יהודה הנשיא. מפתיע הדבר שדווקא בבבלי מצאנו במקום המילה העברית הפשוטה "בשר" את המילה "קופדא" המושאלת מן היוונית, ואין מקום להוסיף תמיהה על תמיהה ולייחס שימוש נדיר זה לגלוסטור בתר-תלמודי שוודאי לא היה אמון על מילים השאולות מן היוונית לארמית גלילית.
3. לפי פיסקא [4] עשה מר זוטרא כרבי יצחק בר אבדימי, ופסק זה אף זוכה לסימן "חד כתרי", דהיינו מר זוטרא, בעל שם אחד (ללא ציון שם אביו), פסק כרבי יצחק בר אבדימי, בעל שני השמות (שמו ושם אביו). זאת בניגוד לרב שימי בר אשי שעשה כרבי יצחק – וסימנו הפוך. ברם העמדת שאלת הברכה על הירק כמחלוקת רב יצחק בר אבדימי ורבי יצחק אינה מדויקת, שכן רבי יצחק בר אבדימי מסר את הדברים מפי "רבינו", רבי יהודה הנשיא.
4. לפי פיסקא [5] עשה רב אשי "כולהו" כשנוכח לעשות כן. הכוונה היא שבירך "בורא נפשות" לאחר אכילת בשר וביצה וגם ירק, וגם לאחר שתיית מים. אך זו אינה עמדת "כולהו" לפי הסוגיא במתכונתה הנוכחית; זו עמדת רב פפא בלבד. האחרים שללו ברכה לאחר שתיית מים, ורבי שלל גם ברכה לאחר אכילת ירק.

17 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, p. 1002 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), ערך "קופדא".
 18 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, p. 483 (לעיל, סוגיא י הערה 21), ערך "קופד", וציונים שם.
 19 ראו סוקולוף, במילון לבבלי (לעיל, הערה 17): "This passage is suspect since the A[ramaic] words are presented in a H[ebrew] framework. Additionally, *qwpd*, though generally known in JPA, is not otherwise found in JBA".

מכל הסיבות הללו נראה לשחזר את הפיסקאות [1-3] בסוגיא לפני עיבודן על ידי העורך כתיאורי מנהגים, וכפי שמצאנו בירושלמי שרבי יצחק רובא, הוא רבי יצחק בר אבדימי, אינו מביא הלכה מפני רבי יהודה הנשיא אלא מתאר את מנהגו לברך "בורא נפשות" על בשר וביצה. תיאורים אלו הובאו בבבלי בארמית עם סממנים ארץ-ישראליים אותנטיים. בעל הגמרא הוא זה שניסח את תיאורי המנהגים הללו כמימרות הלכתיות בעברית בבואו להציג את הדברים כמחלוקת משולשת. נציג כאן את המימרא של רבי יצחק רובה בירושלמי, לצד השחזור שלנו של הסוגיא בבבלי והסוגיא במתכונתה הנוכחית:

ירושלמי	הסוגיא הבבלי לפני עיבודה	הסוגיא במתכונתה הנוכחית
רבי אבא בר יעקב בשם רבי יצחק רובה: ר' כשהיה אוכל בשר או ביצה היה או' אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים.	אמר רבי יצחק בר אבדימי: רבינו אמר על ביעא ועל מיני קופרא בורא נפשות רבות.	1. אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא בתחלה מברך שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וכו'. אבל ירקא – לא.
	רבי יצחק אמר על ירקא,	2. ורבי יצחק אמר: אפילו ירקא, אבל מיא – לא.
	ורב פפא אמר על מיא.	3. ורב פפא אמר: אפילו מיא.

לדברינו, מסורת רבי יצחק רובא הגיעה לבבל פחות או יותר במתכונת שבה היא מופיעה בירושלמי, כמימרא של רבי יצחק בר אבדימי (רבי יצחק רובא) המתארת את מנהגו של רבי. דווקא בבבלי נשתמרו הדברים בצורתם הארץ-ישראלית המקורית, עם המילה "קופרא" ועם השימוש ב"על" בארמית ללא כינוי או סיומת, במקום "א" – הרווחת בארמית בבבלי. אף המנהגים של רבי יצחק הנחותא ורב פפא הבבלי נמסרו במתכונת דומה על ידי בעל הגמרא בסוגיא המקורית: רבי יצחק הנחותא בירך "בורא נפשות" דווקא לאחר ירקות, ורב פפא דווקא לאחר מים.

מר זוטרא בירך על בשר וביצה אך לא על ירקות, כמנהג רבי שנמסר על ידי רב יצחק בר אבדימי, ומכיוון שלמוסר המנהג יש שני שמות, או מכיוון שהוא מוסר את הדברים מפני רבי יהודה הנשיא, או מכיוון שהם מתייחסים לשני המאכלים ביעא וקופרא, סימן לפסק זה הוא חד (מר זוטרא) כתרי (רבי יצחק ואבדימי, או רבי יצחק בר אבדימי ורבינו, או ביעא וקופרא). רב שימי בר אשי בירך "בורא נפשות" דווקא לאחר ירק, כרבי יצחק הנחותא, ומכיוון שלמוסר המנהג יש שם אחד ולו עצמו שני שמות (שמו ושם אביו), או מכיוון ששני אמוראים, רב שימי בר אשי ורבי יצחק, מתייחסים למאכל אחד בלבד, ירקא, סימנך תרי (רב שימי בעל שני השמות, או רב שימי בר אשי ורבי יצחק) כחד (רבי יצחק, או ירקא) [4]. לאור שחזור זה מסתברים גם דברי רב אשי [5]: כשהוא נזכר הוא מברך "בורא נפשות" לאחר ביצה, בשר, ירק ומים – בניגוד לאמוראים שבירכו או לאחר בשר וביצה או לאחר ירק או לאחר שתיית מים.

בעל הגמרא ביקש להציג את הדברים בצורת "לא זו אף זו", אולי משום שהושפע מפסק ההלכה של רב אשי ומן התופעה שבה עסקנו לעיל – הסגירה המוחלטת של הפרצה בברכות הנהנין, כדי שלא תהיה ברכה ראשונה ללא ברכה אחרונה – בהשפעת הבאג' הזורואסטרי ותפיסת האכילה כשעת סכנה. לכן הוא הרחיב את המימרא של רב יצחק בר אבדימי וניסח מחדש את התיאורים של מנהגי רבי יצחק ורב פפא כמימרות המוסיפות זו על זו, כך ש"רבי פלוני אמר [בורא נפשות] על..." הפך ל"רבי פלוני אמר: אפילו...". ברם מלאכת העריכה שלו לא הייתה משולמת, והוא השאיר סימנים שאפשרו את שחזור הסוגיא במתכונתה המקורית.

דומה שבעל הגמרא נזקק לדמיון שבין הבאג' לברכה פעם נוספת, בהמשך הסוגיא. משנה נדה ו י, "כל שטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו, ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו", עוסקת לפי פשוטה במאכלים, ולא במצוות. כך עולה מן השימוש בביטוי "טעון ברכה" במקומות אחרים בספרות חז"ל שהוא מתייחס תמיד לברכות הנהנין, וכך עולה מן ההקשר הקרוב במשנה

נדה שם, ממשנה ה ואילך, העוסק בכללים בחיובי מתנות כהונה ומתנות עניים ביבול ובבשר. בעל הגמרא הבחין בצדק בכך שפשוטה של משנה זו אינו עולה בקנה אחד עם התפיסה הפרסית הנוקשה כלפי הבאג' [6], ובנסותו להעמיד את המשנה על דרך האוקימתא לפי רב יצחק בר אבדימי, לפי רבי יצחק ולפי רב פפא הוא נזקק שוב לנקודות הדמיון שבין הבאג' לברכה, והעלה את האפשרות שמדובר במצוות, שעל רובן מברכים היהודים לפנייהן ולא לאחריהן [8], שלא כמו בבאג' התוחם את הפולחנים הזורואסטריים. ברם הוא מציין גם שמצוות תפילין לפי מנהג ארץ ישראל יש לה גם ברכה לאחריה [9],²⁰ ולשיטתם הוא מעמיד את המשנה בברכות הריח [10]. אין זה אלא לרווחא דמילתא, שכן כפי שהעירו בעלי התוספות²¹ אפשר היה להעמיד את המשנה גם לפי מנהג ארץ ישראל במצוות האחרות, פרט לתפילין.

בעל הגמרא סיים את הסוגיא במימרות בעניין סגולותיה התזונתיות של הביצה [11-13]. אלו באות להסביר את החשיבות שייחס רבי לביצה בפיסקא [1], עד שהעלה אותה לדרגת הבשר וטען שלאחר בשר וביצה יש לברך "בורא נפשות". רבי עצמו מצוטט כמי שאומר שהביצה מזינה יותר מכל מאכל אחר בגודלה [11]; רבין מציין שביצה מגולגלת – ביצה רכה ששוברים את קצה קליפתה ומגלגלים או מגיסים אותה בתוך הקליפה לפני האכילה, כפי שעולה ממשנה עוקצין ב ו – מזינה יותר משש מידות²² של סולת [12].

מימרת רב דימי [13], המיוחסת במקצת העדים לרבי זירא, זכתה לכמה גירסאות ופירושים. לגירסת הדפוס יש לפרש שרב דימי מציין את דברי רבין שלפיהם ביצה מגולגלת מזינה יותר משש מידות סולת, ומוסיף עליהם שביצה טוויה – צלויה על האש, כנראה החביתה או ביצת העין שלנו, הצלויה במחבת – מזינה יותר מארבע מידות של סולת, וביצה מובשלת²³ – הביצה הקשה שלנו – היא זו שעליה אמר רבי שהיא מזינה יותר מכל מאכל אחר בגודלה.²⁴ ברם לדעת רב דימי אין הערכה זו כוללת את הבשר, המזין יותר ממנה [13]. לפי נוסח אחר, שנשתמר ברוב כתבי היד,²⁵ רב דימי או רבי זירא אומר שהערך התזונתי של ביצה רכה אחת גדול מזה של שש ביצים צלויים, והערך של ביצה צלויה אחת גדול מזה של ארבע ביצים קשות.

20 כמובן אין לראות בברכה בשעת סילוק התפילין שום קשר לבאג', שכן זה לא היה מוכר לאמוראי ארץ ישראל. ברכה זו מתפרשת במקורות כברכה על חליצת התפילין לקראת הלילה, ונתפסת כמצווה בפני עצמה. ראו ירושלמי ברכות ט ג, יד ע"א, ופירוש הר"ש סיריליאנו על אתר, ד"ה ואית לך חורי וד"ה עד שלא יחלוץ; A. Amit, "The Curious Case of Tefillin: A Study in Ritual Blessings", *Jewish Studies Quarterly* 15 (2008), pp. 269-288.

21 תוספות ברכות מד ע"ב, ד"ה ולבני מערבא.

22 ראו סוקולוף (לעיל, הערה 17), עמ' 1012, ערך "קייסא", וציונים שם.

23 מקצת העדים גורסים "שלוקה", והיינו הך. לפי משנה עוקצין ב ו הנ"ל מרסקים את הקליפה של ביצה שלוקה לרסיסים לפני האכילה.

24 כך גם לפי הלשון השני בכ"י פירנצה.

25 כ"י פריז, הלשון הראשון בכ"י פירנצה, כ"י מינכן וכ"י אוקספורד.